

KLESTENITZ TIBOR

Sajtó, felekezet, politika.

**A Központi Sajtóvállalat első éve
(1919–1922)**

Az egyházak modern kori társadalmi szerepéről alkotott elképzeléseket sokáig az a tézis határozta meg, hogy a vallásosság a felvilágosodás eszméinek hatására végleg elveszti befolyását. Újabban a kutatók szakítottak a visszafordíthatatlan szekularizáció tételével, és rámutattak arra, hogy ez a jelenség kétirányú folyamat volt: egyrészt valóban megszűnt a vallás általános társadalomszervező ereje, ám ezzel párhuzamosan megjelentek a vallásos világnézetet és az egyházi érdekeket támogató erők is, ami a felekezeti identitás megerősödését eredményezte.¹

Magyarországon az ilyen a szerveződések közé tartozott az 1918-ban megalakított Központi Sajtóvállalat, amely a katolicizmus érdekvédelmét tűzte ki céljául – az állammal, illetve a többi felekezettel szemben is, amelyek egymással versengve arra törekedtek, hogy minél inkább a saját képükre formálják az államot. Az új vállalat dolgát nehezítette, hogy a hitéleti-vallási és a politikai katolicizmus szempontjai sokszor ellentétbe kerültek egymással, ráadásul a politikai környezet is bizonytalan volt.

A katolikus sajtómozgalom és a Központi Sajtóvállalat létrejötte

A 19. század folyamán a vallásosság fokozatosan elvesztette általános jelentőségét, s a polgári államok kiterjesztették befolyásukat az egyházakra is. A felekezetek ezekre a kihívásokra önmaguk újjászervezésével

¹ Olaf BLASCHKE: Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? *Geschichte und Gesellschaft*, 2000. 1. Heft. 44.

igyekeztek válaszolni, mégpedig úgy, hogy a vallásosság a választott identitásra épüljön. Európában a 20. század elejére átfogó szervezeti hátlózatot építettek ki, amely lehetőséget nyújtott a hívőknek a társadalmi elkülönülésre.

A katolikus megújulási mozgalom különböző területeken fogalmazta meg céljait, amelyek azonban szorosan összefüggtek egymással. Az elsődleges cél az „elvallástalanodási folyamat” megállítása, a társadalom „rekrisztianizálása”, a hitélet fellendítése és az egyházhoz való kötődés újrafogalmazása volt. Ezzel szoros összefüggésben merült fel a társadalmi önszerveződés, a saját intézményi háló kialakításának igénye. Végül megjelent a katolikus politikai identitás megteremtésének és a közösségi célok artikulálásának a szándéka, a politikai katolicizmus. A célok között azonban könnyen kialakulhattak ellentmondások is, mivel nem magától értetődő dolog, hogy az egyének, csupán az egyházhoz való tartozás alapján, részt vesznek a csoportos társadalmi elkülönülésben, illetve ennek alapján hoznak döntést politikai kérdésekben.

A politikai körülmények megváltozása, a választójog kiszélesedése és a közélet demokratizálódása ugyanakkor arra készítette az egyházat, hogy biztosítsa magának a hívek politikai támogatását, azok pedig elfogadhatónak érezték az üzenetét. A katolikus világegyház vezetői ezért arra törekedtek, hogy a laicizálódásért és a hagyományos értékrend bomlásáért felelősnek tartott tömegsajtóval szemben saját vezetésű, alternatív sajtóhálózatokat hozzanak létre. Így részben a pápaság bátorítására, részben pedig a polgári államokkal fennálló konfliktusok hatására Nyugat-Európa számos országában befolyásos katolikus sajtó jött létre.²

Az európai folyamatokkal párhuzamosan Magyarországon is megmutakoztak az egyházi megújulás jelei, amelyekre a szakirodalom mint „katolikus reneszánszra” utal. A klérus sérelmezte az 1894–1895-ben elfogadott egyházi jogi törvényeket, és hamarosan kultúrharcos hangulat alakult ki, ami a katolikus társadalmi élet megélénkülését eredményezte. Új egyesületek jöttek létre, valamint a törvények revízióját követelő Katolikus Néppárt, majd a társadalmi igazságosságot követelő keresztényszociális mozgalom. A kultúrharcos légkör azonban hamarosan lecsendesedett, hiszen a szabadelvű kormány nem volt érdekelt a társadalmi feszültségek szaporításában, a főpapi kar pedig érdekeinek biztosítását továbbra is az állammal való együttműködéstől várta. A Katolikus Néppárt, noha a kor polgári pártjai közül egyedülként tett szert jelentősebb

² ENYEDI Zsolt: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 82.

tömegbázisra, nem volt képes a politizáló katolikus társadalom egészének képviseletére; ’67-es politikája és a koalíciós kormányban való részvétele miatt 1910-re elvesztette jelentőségét.³

Ennek a helyzetnek a hatása a sajtóban is érződött. A korszak katolikus sajtója számszerűen egyértelműen fejlődött,⁴ ám a lapok többsége helyi, illetve egyesületi kiadvány volt, amelyek elsősorban az egyházhoz szilárdan kötődő rétegekhez szóltak. Ezek az orgánok még a katolikus elit véleménye szerint sem voltak alkalmasak arra, hogy megtérésre bírják az egyháztól elidegenedő tömegeket, és hogy befolyásolják az országos politikát.

A társadalmi önszerveződés többek között ennek a helyzetnek a megváltoztatására is törekedett. A sajtómozgalom vezéregyénisége Bangha Béla jezsuita páter lett, miután a rend hitbuzgalmi szervezetére, a Mária kongregációra támaszkodva 1911-ben megalapította a Katolikus Sajtóhölgybizottságot.⁵ Bangha a katolicizmus integralista irányzatához tartozott, amely bizalmatlanul szemlélte a modern élet jelenségeit, köztük a tömegsajtót is, mivel az a véleményformálás terén komoly kihívást jelentett a klérusnak.

A páter az egyház védelmének nyugat-európai, holland modelljét tartotta volna kívánatosnak, ahol a hierarchia, az egységes katolikus párt és az általa irányított sajtó szoros együttműködésben lépett fel a felekezeti célokért, adott esetben összefogva a protestáns felekezetekkel is. A magyar egyház ezzel szemben elsősorban az állam segítségére hagyatkozott; a világháború azonban felvetette annak a lehetőségét, hogy a kormányhatalom az egyházzal nem rokonszenvező erők kezébe kerül.

Bangha 1917-ben folyóirata, a *Magyar Kultúra* hasábjain vázolta fel a katolikus sajtó fellendítésére vonatkozó terveit. A páter versenyképes, a tömegek megszólítására alkalmas orgánok alapítását tartotta szükségesnek. Szerinte gyorsan kell cselekedni, ezt azonban akadályozza, hogy sokan nem ismerték fel a potenciális veszélyeket. Az új lapok alapításának szükségességét igen sötét kép felrajzolásával indokolta: „Ma lapjainkba legnagyobbjaink szinte szégyellnek írni”⁶ – fogalmazta meg a kritikáját.

³ SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, 1974. 164–170.

⁴ 1902-ben 5 politikai napilap és 63 közéleti és kulturális folyóiratot jelentettek meg, 1910-ben már 11 napilap és 77 folyóirat működött. (GERELY József: *A sajtókérdésről*. Katolikus Sajtóegyesület, Budapest, 1910. 27–32.)

⁵ KLESTENITZ Tibor: A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2005/3–4. 94–95.

⁶ BANGHA Béla: A magyar katolikus sajtó kérdése. *Magyar Kultúra*, 1917. január–június. 248–251.

A páter a püspöki kar támogatását is szeretne volna megszerezni, amelynek egyes tagjai alkalmanként ugyan kisebb-nagyobb összegekkel segítettek az egyházi sajtót, de összehangolt, nagyszabású fellépésre nem vállalkoztak. A főpapok egy része ráadásul nem kizárólag a kifejezetten katolikus orgánumban igyekezett hatni a közösségre. Néhány püspök a Tisza-kormány támogatóival együtt megvásárolta a *Budapesti Hírlap* részvényeit, hogy szócsövet szerezzen magának, Csernoch János esztergomi érsek pedig gyakran a népszerű liberális lapokban helyeztette el közleményeit.⁷

Bangha páter 1917 júniusában a primásnak küldött levelében kifejtette, hogy a „katolikus reneszánsz” feltétele a modern, nem klerikális, de az egyház által irányított sajtó. Az *Alkotmányt*, a Katolikus Néppárt politikai napilapját azonban erre teljesen alkalmatlannak látta. Szerinte a püspöki kar elhanyagolja a kérdést, és félő, hogy „a kat. sajtó megszervezésénél éppen Istentől rendelt vezéreinket” kellene számításán kívül hagyniuk. Ezért kijelentette: akár a hierarchia támogatása nélkül is megérteti a hívőkkel a sajtó jelentőségét. Az érsek végül személyesen fogadta Banghát, aki részletes memorandumot készített terveiről.⁸

A páter emlékiratában az antiklerikális kihívásra hivatkozott: „Az új világ [...] valósággal figyelembe sem vesz már bennünket s legfőlegbb türelmetlenül kérdi: mit keresünk mi még a modern szellemi és közéletben? Miért vagyunk? És miért van vagyunk és vannak államilag még elismert jogaink?” A katolicizmust a sajtó terén egyenrangúvá kell tenni ellenfeleivel: „Csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott, Az *Est* módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkövetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget. Sőt még a kat. programnak alkalmatlan helyen és módon való túlságos hangoztatása által sem szabad azt a közönséget elriasztanunk, amely az újságtól nem prédikációt, hanem hírszolgálatot és szórakozást vár.” A páter a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy a lapokat külföldi mintára dömpingáron adják, így gyorsan elterjednek, ami vonzza a hirdetőket és ezáltal biztosítja az anyagi hátteret.

⁷ A primásnak a sajtó kezeléséhez rendszeresen adott tanácsokat egy katolikus újságíró, Szabó László, Az *Est* munkatársa. Esztergomi Primási Levéltár (EPL), Csernoch János magánlevéltára. Szabó László a primásnak 339/1913–1914.; 158/1915.

⁸ EPL Csernoch János magánlevéltára. 171/1917–1927. Bangha Béla a primásnak. 1917. június 13.

Bangha rendkívül fenyegetőnek érezte az egyházat érő kihívásokat, és erőteljes társadalmi felfordulás lehetőségével számolt a világháború után. Mivel az általa „zsidó” ideológiának tartott „destruktív” irányzatok – a polgári radikalizmus, a szociáldemokrácia és a kommunizmus – befolyása nagyon erős,⁹ ellensúlyozásukra a sajtó terén össze kell fogni a protestánsokkal; de a felekezeti logikát követve azonnal hozzá is tette: vigyázni kell arra, hogy a katolikusok ne csak a terheket viseljék, hanem maguknak szerezzenek meg a döntő befolyást. Ennek megfelelően az új lapnak „általános keresztény” szellemiséget kell képviselnie, nem hirdethet exkluzív katolicizmust, alkalmazzon protestáns munkatársakat, de a szerkesztést a katolikusoknak kell megtartani. „Elméletben szépen hangzik az összes keresztények összefogása a hitetlenség és a zsidó túlkapások ellen, de a gyakorlatban ez az összefogás eddig soha és sehol sem sikerült” – fogalmazta meg kételyeit.

Társadalmi téren a „határozott nemzetvédelem” igényével lépett fel: a katolikus sajtó a közjogi viszályok helyett a szociális kérdést hangsúlyozza, harcoljon „a bankokrácia és az elzsidósodás” ellen, pártolja a keresztény munkásszervezetek ügyét, mentesítse a munkásvédelmet az eddigi – vagyis szociáldemokrata – vezetőktől.¹⁰

A páter törekvése a pártok feletti egyházi sajtó megteremtésére egybevágtott a primás terveivel. Csernoch János maga is bizalmatlan volt a Katolikus Néppárttal szemben, amelyet nem tartott alkalmasnak a katolicizmus érdekvédelmére.¹¹ Ugyanakkor, egyik bizalmasa szerint, a primás pesszimistán ítélte meg az új vállalkozás jövőjét, és nem akarta az új keresztény sajtót a jezsuiták kezébe adni.¹² Kételyeiben az is közrejátszhatott, hogy a katolikus közönség egy része ellenérzésekkel viseltett a *Magyar Kultúra* irányvonalával szemben.¹³

Bangha Béla és támogatói 1918 januárjában részvénytársaságként alapították meg a Központi Sajtóvállalatot (KSV). Az alaptőke megszerzésére országos jegyzési akciót indítottak, s céltudatos propagandamunkával jelentős eredményeket értek el. Áprilisig nyolcmillió korona gyűlt

⁹ Kiss Mária Rita: Bangha Béla sajtókonceptiója politológiai szempontból. SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001. 146–147.

¹⁰ EPL Cat. 44/3078-1920. Emlékirat a magyar katolikus sajtóreform ügyében. 1917. július 1.

¹¹ GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 76.

¹² SZABÓ László: *Szegény ember gazdag élete*. III. k. Athenaeum, Budapest, 1928. 79.

¹³ RÓRAY László: *Harcok az „új világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920*. (Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye, 21.) Argumentum, Budapest, 2007. 42.

össze, elsősorban a papság közreműködésének hatására.¹⁴ A Néppárt tiltakozott a sajtóvállalat ellen, mert az új, politikailag semleges lapoktól az *Alkotmány* olvasótáborát féltette. A primás véleményét követve a püspöki kar úgy döntött, hogy a vitában semleges álláspontra helyezkedik, és megpróbálta békés megegyezésre bírni a feleket.¹⁵

A KSV lapindítási szándékát ugyanakkor megakadályozta az a kormányrendelet, amely 1918 márciusában a papírhiányra hivatkozva megtiltotta új lapok indítását. A vállalat ezért összefogott néhány, a sajtópiacon újonnan megjelenni kívánó vállalattal, a Református Sajtóegyesülettel és a Gazdaszövetséggel, de közös fellépésük sem vezetett eredményre.¹⁶

A részvényjegyzési akció sikerének hatására a KSV egyre inkább túlnőtt a katolikus társadalmi körökön, és a politikai jobboldal minden árnyalata érdeklődni kezdett iránta, keresve a csatlakozási lehetőséget.¹⁷ A vállalat alapító közgyűlésén mondott beszédével kezdődött el például Wolff Károlynak, a két világháború közötti korszak meghatározó fővárosi politikusának a karrierje.¹⁸ A KSV alapítóinak megbeszéléseiből nőtt ki 1918 októberében a Nemzetvédelmi Szövetség, az egyetlen komolyabb kezdeményezés a társadalmi-politikai berendezkedés védelmére és a forradalom megakadályozására, amelyben a különböző beállítódású politikusok széles rétege vett részt.¹⁹

1918 őszének változásai azonban felkészületlenül érték a Nemzetvédelmi Szövetséget, s a forradalom győzelme után beszüntette működését. A politikai átalakulás, a köztársaság kikiáltása és a szociáldemokraták kormányerővé emelkedése láttán Bangha úgy vélte, hogy a keresztény politikai erőket új pártban kell összefogni, amelyet a KSV megindítandó lapjai támogattak volna.

A vállalat, az egyetlen legális lehetőséget felhasználva, egy már létező sajtótermék megvásárlásával próbált orgánumot szerezni magának. 1918 decemberében a KSV képviselőinek sikerült megvásárolni az *Új Nemzedék*-et.²⁰ A Milotay István szerkesztette folyóirat 1910-től, indulásától

kezdvé kétfrontos harcot viselt a konzervatív-liberális rendszer és a kapitalista gazdasági rend, illetve a polgári radikális és a baloldali tényezők ellen.²¹ A lap munkatársai 1919 elején is összeköttetésben álltak a MOVE-val; Milotay visszaemlékezései szerint a szerkesztőség tagjai voltak azok, akik ekkoriban kialakították a keresztény-nemzeti ideológiát és frazeológiát.²²

A keresztény kurzus szolgálatában

A KSV tervezgetéseinek a Tanácsköztársaság kikiáltása vetett véget. 1919 márciusában felszámolták a katolikus lapokat, majd néhány, a hivatalos tájékoztatáspolitikát szolgáló orgánum kivételével valamennyi sajtótermék megjelenését betiltották. 1919 őszén a proletárdiktatúra tapasztalatai új hivatkozási alapot szolgáltattak a sajtóvállalat szervezőinek: a destrukció táborával szemben erős sajtóra van szükség, amely képes megvédeni az országot és az egyházat.²³ Az újságírásban a régi viszonyok csak részben álltak helyre; a KSV a többi, önmagát keresztényként meghatározó orgánummal együtt egy átalakulóban lévő sajtópiacon jelenhetett meg. A Keresztény Nemzeti Egység Pártjának (KNEP) létrejöttével megalakult a Bangha által tervezett egységes politikai tömörülés, a Keresztény Nemzeti Egység Pártja. Miután a püspöki kar az erők összefogását kívánta, a KSV-t bízták meg az *Alkotmány* című lapot pótló orgánum kiadásával is.²⁴

Az új helyzetben a sajtóvállalat – Bangha eredeti tervével szemben – nem fokozatosan vezette be orgánumait, hanem azonnal hét lap kiadására vállalkozott. Közülük a legfontosabb a *Nemzeti Újság* lett, amely a keresztényszocializmus – és a magát keresztényszocialistának hirdető KNEP – hivatalos lapjának tekintette magát; másodikként az *Új Nemzedék* délben megjelenő, könnyedebb hangvételűnek szánt napilapként indult újjá. A német anyanyelvűek elérésére külön lap, a *Neue Post* törekedett. *Képes Krónika* címmel heti magazint indítottak a népszerű képeslapok ellensúlyozására. Politikai hetilapként a *Gondolat* című lap szolgált, amelyet 1919 novemberében vásároltak meg. A jogásztársadalom

¹⁴ EPL Cat. 44/2197/1918. A Központi Sajtóvállalat a primásnak, 1918. április.

¹⁵ EPL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei. 1918. január 9–10. 18. napirendi pont.

¹⁶ A *Sajtó*, 1918. március.

¹⁷ SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest, 2003. 332.

¹⁸ SZIGETHY Endre (szerk.): *Wolff Károly élete, politikája, alkotásai*. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Budapest, 1943. 34.

¹⁹ Miért nem sikerült megakadályozni a forradalmat? *Magyar Kultúra*, 1923. december. 750.

²⁰ NYISZTOR Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiadás. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941. 251.

²¹ SIPOS Péter: Milotay István pályaképe. *Századok*, 1971/3–4. 714.

²² MILOTAY István: Az Új Nemzedék az ellenforradalomban. *Egyedül Vagyunk*, 1940/4. 3.

²³ EPL Cat. 44/2956-1919. A Központi Sajtóvállalat a primásnak. 1919. november 19.

²⁴ *A magyar katolikus püspökök tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. k. Összeállította: BEKE Margit. Aurora, München–Budapest, 1992. 47.

megszólításra megindították a *Magyar Jogi Szemlét*. Végül a KSV átvette az 1902 óta megjelenő filléres napilap, az *Új Lap* kiadását is, amely a vidéki közönséget szolgálta ki.

Az ország közvéleménye, amely időközben jórészt kiábrándult a Károlyi-féle polgári demokratikus kísérletből is meg a proletárdiktatúrából is, egyre nyitottabbá vált a keresztény-nemzetinek nevezett ideológia felé. 1919 őszén az új színezetű konzervativizmus és a jobboldali radikalizmus vált uralkodóvá. A keresztény kurzus képviselői a zsidó nagytőkével (és részben az arisztokráciával) szemben a közép- és kispolgárságot akarták előtérbe állítani, állami intézkedésekkel leváltani a zsidó értelmiséget és burzsoáziát.²⁵ A megerősödött középrétegek támadták a régi elitet a tekintélyelvűség, a liberalizmus, a szekularizáció miatt, és mert engedményeket tett a kapitalizmusnak és a szociáldemokratáknak. A belpolitikát 1920 végéig, a királykérdés kiéleződéséig döntően a militáns kispolgáriak és a régi elit közötti ellentétek határozták meg.²⁶

Ezek az ellentétek a KNEP-en belül is érezhetőek voltak. A párt több frakcióból állt, és kezdetben a kispolgári, keresztényszocialista elemek domináltak benne. A KSV lapjai, a többség rokonszenvének elnyerésére törekedve, ennek az irányvonalnak a szolgálatába álltak.

1919 őszén a közhangulat kedvezett Bangha elképzeléseinek a felekezeti összefogás demonstrálása terén is. A kortársak szerint a Tanácsköztársaság iránti ellenérzés kiváltotta a keresztény testvériség érzését és a „destrukcióval” szembeni összefogás igényét.²⁷ A KSV lapjai igazodtak ehhez: nem katolikusnak, hanem egyértelműen „keresztény”-nek hirdették saját magukat. Ennek megfelelően valamiféle összkeresztény nézőpont megjelenítésére törekedtek, hírt adtak mindhárom nagy felekezet rendezvényeiről, és megkísérelték elsimítani az esetleg felszínre kerülő sérelmeket.

A felekezetek egymás közötti viszonyát azonban továbbra is az évszázados bizalmatlanság határozta meg. A protestánsok a világháború előtt a szabadság, a haladás és a nemzet fogalmaival írták le önmagukat, és fő ellenfelüket a katolicizmusban látták, amelyet a liberális felfogásnak megfelelően ultramontánnak, a nemzet és a haladás ellenségének tekintettek.²⁸ A katolikusok pedig a dualizmus korában háttérbe szorítottak

érezték magukat a politikai, a gazdasági és a kulturális életben, s túl erősnek tartották a protestánsok és a zsidók kormányzati befolyását.²⁹

Az együttműködés már kezdetben sem volt problémamentes. Noha Bangha Béla – 1917-es emlékiratának szellemében – a katolikus Szabó Lászlót szerette volna megtenni az *Új Nemzedék* főszerkesztőjének, végül a poszt a református Milotayé maradt, mert a páter nem látta tanácsosnak megbántani a protestánsokat.³⁰ Egy későbbi visszaemlékezés szerint Bangha azért volt kénytelen ejteni jelöltjét, mert Szabó Dezső vezetésével négyszáz egyetemista tiltakozott nála Milotay leváltása ellen.³¹ A páter és az újságíró közös munkáját további konfliktusok is terheltek: személyi és politikai ellentétek alakultak ki közöttük. Milotay szerint Bangha bigott, aki csak a katolicizmus érdekeire van tekintettel.³² A páter egyébként a nyilvánosság előtt tartotta magát a politikai kereszténység irányvonalához, és csak a saját fórumai előtt beszélt arról, hogy a haza romlásához a belső ellenség mellett a hitélet hanyatlása is hozzájárul, ami szükségessé teszi a külön katolikus szervezkedést is.³³

A KSV két legfontosabb napilapja először 1919. szeptember 28-án jelent meg. Az induláskor a *Nemzeti Újság* munkatársai között elsősorban neves katolikus publicisták, Landauer Béla, Anka János, Pethő Sándor szerepeltek; az *Új Nemzedék* pedig a jobboldali radikális közönség kedvenceit, Kádár Lehel, Lendvai Istvánt, Tormay Cecilt, Szabó Dezsőt és Zsilinszky Endrét is publicistái között tudhatta.³⁴ Szekfű Gyula 1921 nyaráig a lap külpolitikai tudósítója és kommentátora volt, tudóstársait népszerűsítő cikkek írására bátorította.³⁵

A *Nemzeti Újság* és az *Alkotmány*, az egykori Katolikus Néppárt orgánuma közötti folytonosságot egyrészt a főszerkesztő – Túri Béla – személye jelezte, másrészt az, hogy az induló lapot az *Alkotmány* régi előfizetőinek is kézbesítették. A főszerkesztő a világháborús összeomlásért, a proletárdiktatúráért és a román megszállásért a „belső ellenséget”, vagyis a hagyományos értékrenddel és tekintélyekkel szemben álló szellemi irányzatokat tette felelőssé. Túri szerint a keresztény sajtónak fel

²⁵ SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. 79.

³⁰ Változások az „Új Nemzedék”-nél. *Szózat*, 1921. október 2.

³¹ Lendvai István beszédét közli: Az Ébredők hangversenyén. *Világ*, 1921. október 23.

³² SIPOS Péter: Milotay István pályaképéhez. 720.

³³ A Katolikus Sajtóhölgybizottság közgyűlése. *Nemzeti Újság*, 1920. február 24.

³⁴ *Új Nemzedék* – napilap. *Új Nemzedék*, 1919. szeptember 28.; A *Nemzeti Újság* szerkesztősége. *Nemzeti Újság*, 1919. szeptember 28.

³⁵ LACKÓ Miklós: *Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből*. 10.

²⁶ LACKÓ Miklós: *Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk*, 2007/3. 10.

²⁸ SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. MTA TTI, Budapest, 2003. 153–154.

²⁷ VERESS Jenő: *Keresztények együttműködése. Nemzeti Újság*, 1919. október 13.

²⁸ JULIANE BRANDT: *Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn: Die protestantischen Kirchen*. Hans-Christian MAUER–Martin SCHULZE WESSEL (szerk.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002. 46.

kell lépnie a destruktív ideológiákkal szemben: „Keresztény mivoltunkat pedig amúgy is megtámadta a magyarságunkból kiforgató és a keresztény kultúrából kiszakító idegen szellem, mely úrrá lett irodalmunkon, sajtónkon, és végül, egy vakmerő kísérlettel a kommun alatt, a hazán is! [...] *Keresztény magyarságunk veszélyeztetésének felismerése közös védelmi harcra és közös alkotó munkára kötelez mindenkit, aki keresztény és magyar.*”³⁶

A szerkesztő ugyanakkor tisztában volt vele: a keresztény-nemzeti program hitelességét kétségessé tehetné, hogy a lap elődje az őszirózsás forradalom után, a hazai katolikus egyház hivatalos felfogásának megfelelően, kereste az együttműködés lehetőségeit a Károlyi-kormányval; még Túri Béla püspöki kinevezése is szóba került.³⁷ Az ellentmondás feloldására a lap hangsúlyozta, hogy 1918 novemberétől Károlyi kormányának „sajtóterrorja” miatt az *Alkotmány* nem képviselhetett valódi véleményét, ezért taktikai engedményeket tett a hatalomnak.³⁸ Ennek annyi alapja volt, hogy a lap valóban kapott fenyegetéseket, 1919 februárjában fegyveresek jelentek meg a szerkesztőségben, hogy nyomást gyakoroljanak az újságírókra.³⁹

Milotay István napilapként újrainduló orgánumának nem volt szüksége önigazolásra. A főszerkesztő a keresztény gondolat régi harcosának tartotta magát, a lap célját a „destrukció” elleni fellépésben jelölte meg, amelynek képviselőivel szemben a magyarság „új honfoglalását” kívánta.⁴⁰ A szerkesztőség a „destrukció” által megtévesztett tömegeket a keresztényszocialista jelszavakkal próbálta megszólítani: ez egybeesett az egyház vezetőinek szándékaival, akik a keresztényszocialista mozgalomnak akarták megnyerni a munkásságot. Elvben elismerték a jogos követeléseket, ugyanakkor igyekeztek szembefordítani őket a kommunista és a szociáldemokrata csoportokkal. Az *Új Nemzedék* első száma például nyomatékosan tudósított Bangha Bélának a Bazilikában tartott szentbeszédéről, amelyben a kereszténység „ősi demokráciáját”, a szegények jogait hirdette, és felhívta a munkásokat, hogy szervezkedjenek a tőke ellen, amely „70%-ban idegen”. Az érvelés szokatlanságát maga a szónok is elismerte: „Csodálkozol, hogy ezt a templomban

hallod? Ne csodálkozz, mert ez a jó hír, az evangélium, a huszadik század nyelvére lefordítva.”⁴¹

A vállalat lapjai a kis- és középrétegek igényeinek védelmében cikkeztek, s igyekeztek meggyőzni az olvasókat a „zsidókérdés” megoldásának jelentőségéről.⁴² Ennek első lépését a *numerus clausus* törvénybe iktatásától várták, amit folyamatosan napirenden tartottak, és támogatták a törvényjavaslat érdekében indított kampányt.⁴³

A sajtóvállalat politikai szempontból – a katolikus hierarchia többségéhez hasonlóan – a legitimista irányvonalhoz állt közel, ezért 1919 őszén határozottan támogatta az ideiglenes államfői szerepre törekvő József főherceg által kinevezett Friedrich István miniszterelnököt. Bangha, bár személyesen nem tartotta sokra a politikust, aki 1918-ban Károlyi kormányában államtitkár volt, s a kurzus jellegzetes alakjának számított, de még így is őt tekintette a „keresztény” politika legbátrabb képviselőjének.⁴⁴

A KSV lapjai védtek a Habsburg-ház érdekeit,⁴⁵ és vitába szálltak a Horthy Miklós kormányzóvá választását előkészítő orgánumokkal, elsősorban a *Szózat*tal, amellyel szemben a kurzus bázisát alkotó kispolgárság kizárólagos képviselőjeként akartak fellépni. 1919 decemberében a *Nemzeti Újság* vezércikke megtámadta a *Szózat*ban publikáló Ulain Ferencet, aki keresztény párti kormány helyett erős kezűt, előkelőt, hivatott vezéreket követelt, „pálcát törve a pénzkereső mesteremberek” felett. Vele szemben a vezércikk védelmébe vette a középosztályt; a régi politikai elitet pedig elvtelenséggel és hatalomvágygyal vádolta.⁴⁶

A KSV lapjai megpróbálták demonstrálni, hogy a társadalom többsége Friedrichet támogatja, ezért minden, számára kedvező eseményt igyekeztek közölni és felnagyítani.⁴⁷ Amikor pedig a támadások hatására 1920 áprilisában a politikus végül kénytelen volt kiválni a KNEP-ből, az *Új Nemzedék* ezt pozitív fejleményként próbálta meg beállítani, azzal érvelve, hogy így alakul a keresztény ellenzék, amely képes építő kritikával segíteni a kormányt.⁴⁸

⁴¹ Harcos templom. *Új Nemzedék*, 1919. szeptember 28.

⁴² SIPOS Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919–1942. *Múltunk*, 2005/3. 15–16.

⁴³ MONORI Áron: A numerus clausus és a magyar katolikus sajtó 1919–1920. *Médiakutató*, 2003/2. 48–52.

⁴⁴ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Levelestár. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak. 1919. december 6.

⁴⁵ Dr. SZABÓ Tivadar: Magyar királyság. *Nemzeti Újság*, 1919. december 25.

⁴⁶ Támadás. *Nemzeti Újság*, 1919. december 13.

⁴⁷ Így közölték például azt a jelentősnek nem mondható hírt, hogy a Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége a *Szózat*ot, mivel megtámadta Friedrichet, már nem tekinti hivatalos lapjának. (*Új Nemzedék*, 1920. február 10.)

⁴⁸ Keresztény ellenzék. *Új Nemzedék*, 1920. április 15.

³⁶ TURI Béla: Programunk. *Nemzeti Újság*, 1919. szeptember 28.

³⁷ GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923. 87.

³⁸ Az „Alkotmány”-tól a Nemzeti Újságig. *Nemzeti Újság*, 1919. szeptember 28.

³⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) K 26. 1208. cs. III. tétel. 1842. sz. A Budapesti Napilapok Szindikátusa a miniszterelnöknek. 1919. február 20.

⁴⁰ MILOTAY István: A magyarsághoz. *Új Nemzedék*, 1919. szeptember 29.

Friedrich háttérbe szorítása után a KSV a királyhűként ismert Teleki Pál miniszterelnök politikáját támogatta.⁴⁹ Teleki 1920 őszétől egyre nagyobb erőfeszítéseket tett, hogy összetartsa a KNEP és a Kisgazdapárt koalícióját. A *Nemzeti Újság* az év végén a koalíció belső küzdelmeit már az ország egyik legfőbb problémájának látta, és a kialakuló rendszer „túlzottan parlamentáris és demokratikus” jellege miatt féltette a pártoskodásra hajlamos magyarságot. A lap szerint a nemzet gondjait úgy lehet megoldani, ha a miniszterelnököket teljhatalommal ruházzák fel.⁵⁰

A KSV lapjait jóval többen olvasták, mint az 1918 előtti katolikus orgánumokat. Ehhez a közhangulat alakulásán és az állam támogatásán kívül⁵¹ a vállalat által tartott terjesztési akciók is hozzájárultak. Budapesten például 1920 januárjában nagyszabású „házipropagandát” rendeztek, amelyben különösen a középosztálybeli nők voltak aktívak. Vidéken elsősorban a papságot igyekeztek megnyerni a terjesztés ügyének.⁵² A KSV lapjainak a *Nemzeti Újság* beszámolója szerint 1920 januárjában Budapesten 50 000 előfizetője volt, majd az év folyamán elérték a 140 000-es összpéldányszámot.⁵³

1920-ban tehát úgy látszott, hogy a sajtókoncepció, amely a politikai kurzus támogatásán és a keresztény felekezetek demonstratív összefogásán alapult, előnyös a katolicizmusnak a közélet befolyásolása szempontjából. A KSV lapjait ennek ellenére számos kritika érte. A Bangha rendtársa, Bíró Ferenc által szerkesztett *A Szív* című, elsősorban hitbuzgalmi témájú lap például már ez év januárjában, a „keresztény” fellendülés idején úgy értékelte, hogy a hitéleti és a társadalmi katolicizmus tért veszített a politikai kereszténység rovására: „... a mi keresztény kat. templomunk soha sem volt oly üres, mint mostanság [...] A kat. egyesületek nem szaporodtak tagokban, hanem csökkennek; azt hittük, hogy a kat. sajtó is úgy kvalitásban, mint kvantitásban erősebb lesz, és most nincs egyetlen egy kimondottan katolikus napi sajtóorgánunk sem.”⁵⁴ A KSV-vel szembeni elégedetlenség jeleként

⁴⁹ Figyeljünk! *Nemzeti Újság*, 1920. július 22.

⁵⁰ A keresztény „kurzus” mérlege. *Új Nemzedék*, 1920. december 12.

⁵¹ A Friedrich-kormány nemzeti érdeknek minősítette a keresztény lapok megerősödését, és támogatta terjesztésüket. (MOL K 27. Kormányülések 1919. augusztus 28. 8. napirendi pont.)

⁵² EPL 282/1920 C. 46. A KSV a prímásnak. 1920. január 20.

⁵³ Ellenőrző osztály. *Nemzeti Újság*, 1920. január 23.; GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 58.

⁵⁴ Hírekről – hír. *A Szív*, 1920. január 17.

értékelhető az is, hogy 1920 júliusában egy esperesi kerület papi szaklap indítását kérte a sajtóvállalattól.⁵⁵

Az 1920 tavaszától megjelenő új hetilap, a *Katolikus Élet* egyik fő témája a KSV és az általa képviselt irányvonal bírálata volt. A lapot Zichy János gróf, a katolikus politika ismert alakja is támogatta. Zichy mint a királypárti arisztokraták egyik vezetője bizalmatlanul szemlélte a kurzus frissen felemelkedő, középosztálybeli vezéreit, akik a kereszténység jelszavát saját céljaik érdekében hangoztatták. A lapban közölt cikkében Szabó László úgy vélte, hogy a többség nem tud megbízni a csak „keresztény” politikusokban és sajtóban, ezért a kurzus csak ideig-óráig tartó sikereket érhet el, de nem lesz képes igazságosabb társadalmat építeni. „Féltékenykedésen és pártviszályokon kívül csak egy hatalmas negatívumot látunk, az antiszemitizmust. Ez minden, amit eddig produkáltunk”⁵⁶ – írta 1920 márciusában.

A lap publicistája követendő példaként a reformátusok gyakorlatát nevezte meg, akik az önszerveződéssel jobban érvényesíthették igényeiket, ellentétben a katolikusokkal, akik taktikai okokból kikapcsolták saját érdekeiket. Ez a „felekezeti struccpolitika” a lap szerint súlyos konfliktusokat eredményez, hiszen valójában nem szűntek meg az ellentétek. A cikkíró ezért saját katolikus szervezkedést, a protestánsokkal pedig „fúzió” helyett együttműködést sürgetett.⁵⁷

A *Katolikus Élet* éber figyelemmel kísérte a KSV lapjait, és rámutatott a katolikus szempontból sérelmezhető legapróbb esetekre is. Így például szóvá tette, hogy a *Nemzeti Újság* elvált nők házassági hirdetését közölte,⁵⁸ vagy hogy az *Új Lap* a pápát támadta a felvidéki püspökségek betöltése miatt, amivel nem katolikus, hanem politikai álláspontot érvényesített.⁵⁹

A katolikus közönség tehát nem fogadta el egészében a KSV koncepcióját: megoszlott nem csupán a felekezeti viszonyok, hanem a társadalmi kérdések megítélésében is. Bangha naplójában maga is úgy értékelte, hogy „az egyik oldalon szélsőséges, szinte forradalmi hangot, a másik oldalon önmérsékletet [...] az elvek kiegyezését a gyakorlati étellel követelték”.⁶⁰

⁵⁵ Ennek következtében indította meg egy KSV-től független kiadó a klerikusok számára az Egyházi Lapokat. Szaklapot kíván a katolikus papság. *Nemzeti Újság*, 1920. július 7.

⁵⁶ SZABÓ László dr.: A felekezeten kívüli kereszténység. *Katolikus Élet*, 1920/3. 49–50.

⁵⁷ Levél a szerkesztőhöz! Mire figyelmeztet bennünket a Kálvinista Politikai Szövetség? *Katolikus Élet*, 1920/3. 72–74.

⁵⁸ Uo. 80.

⁵⁹ *Katolikus Élet*, 1921/3. 39.

⁶⁰ NYISZTOR Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 271.

A vállalat lapjai azonban a kételyek ellenére inkább radikális irányba lendültek tovább, s ebben személyi tényezők is szerepet játszottak. Milotay István ugyanis még 1920 novemberében távozott a kiadótól.⁶¹ A KSV ezzel elvesztette legnépszerűbb publicistáját; pótlásával Bangha két fiatal újságíró, Kádár Lehel és Lendvai Istvánt bízott meg. Miután elégedetlen volt Túri Béla főszerkesztői teljesítményével, 1920 decemberében felkérte Kádárt, hogy felügyelje őt. Kádár Lehel májusban hivatalosan is átvette a *Nemzeti Újság* irányítását.⁶² Bár az új vezetők a jobboldali radikalizmust viszonylag igényesen képviseljék, irányításuk alatt a KSV-lapok hangneme egyre szenvedélyesebbé vált.

Harcban a „destruktív” sajtó ellen

Bár a KSV lapjainak példányszáma a háború előtti katolikus sajtóéhoz képest megnőtt, még mindig igen távolinak tűnt az áttörés, a kereszténynemzeti irányvonalat követő sajtó hegemoniája, amelyet Bangha ideálisnak tartott volna. A páter ehhez a konkurens sajtótermékek korlátozását is elfogadhatónak tartotta volna, s ezt ideológiai szempontokkal igyekezett igazolni. Az 1920-ban megjelent és a korban bestsellerré vált könyvében követelte, hogy a sajtót helyezzék az állam ellenőrzése alá, amelynek meg kell akadályoznia a „nyilvánvaló néprontást”. Az újságírást nem egyszerű foglalkozásnak, hanem népművelő munkának tartotta, ezért javasolta, hogy kössék szellemi és erkölcsi kvalifikációhoz.⁶³ A KSV lapjaiban ennek megfelelően az egyik legfontosabb téma a keresztény sajtó megerősítése és a liberális sajtó elleni fellépés követelése maradt.

Túri Béla már 1920 februárjában nehezményezte, hogy a hatalom birtokosai nem ismerték fel, a sajtó helyzete nem megfelelő: „...minden restauráció alfája a sajtó átalakulása oly értelemben, hogy keresztény legyen a lelke és a szelleme.”⁶⁴ A kérdésben különösen radikális hangot ütött meg a *Gondolat*, amely szerint jelentős politikai veszéllyel jár, hogy a „zsidó” sajtó ismét meg akarja nyerni a politikailag iskolázatlan közvéleményt, az állam pedig semmit sem tesz ellene. Ezért javasolta, hogy az újságpapírt, amelyre ekkor a kötött gazdálkodás vonatkozott, a numerus

clausushoz hasonlóan a nemzetiségi arányszámnak megfelelően osszák ki az újságok között, hogy megtörhetik a „destruktív sajtó” uralmát.⁶⁵

A szabadelvű tömegsajtó elleni fellépés igényét a KSV szerzői azzal az állítással igazolták, hogy Magyarország összeomlásáért a sajtó a felelős. A tördőfélszámú magyar változata szerint az ország vesztét kizárólag a nyilvánosság megtévesztése okozta: „A háborút nem hadseregünk vesztette el, hanem a sajtó; a forradalmat nem a magyar nép csinálta, hanem a nyakán élősködő sajtó; az országot az oláhnak-szerbnek-csehnek nem katonáink adták át, hanem a sajtó; a bolsevizmus terrorját nem magyarok készítették elő, hanem a budapesti sajtó. De amíg a gonosz emberek oly zseniálisan tudnak visszaélni az ostobák végtelen tömegeivel, addig ezek a vívmányok, az úgynevezett sajtószabadság is, kétélű kardok.” Az *Új Nemzedék* publicistája szerint a felelősöket eddig nem lehetett a sajtószabadság miatt felelősségre vonni; ezen a helyzeten pedig mindenképpen változtatni kell.⁶⁶

A KSV a destruktív lapokkal szemben kampányt szervezett, amelynek csúcspontjai a vidéki nagyvárosokban szervezett sajtógyűlések voltak. 1920. október 10-én például a *Nemzeti Újság* szerint mintegy 10 000 ember vett részt a kaposvári sajtógyűlésen, ahol Bangha Béla kezdeményezésére a tömeg megfogadta: csak a keresztény lapokat olvassa s a liberális sajtótermékek ellen küzdeni fog.⁶⁷

A közös érdekek képviseletére a KSV lapjai együttműködésre léptek a kereszténynemzeti ideológiát követő kiadókkal, s 1920. május 28-án közös értekezletet tartottak. Itt elhatározták a keresztény újságírók külön szellemi és anyagi érdekképviseletének megteremtését.⁶⁸ 1920 augusztusában a különállás demonstrálására a KSV lapjai kiléptek a Budapesti Napilapok szindikátusából,⁶⁹ amely korábban valamennyi politikai irányzathoz tartozó kiadó érdekvédelmét ellátta.

A KSV akciója akkor kapott nagyobb politikai jelentőséget, amikor az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga országos fellépést indított a „forradalmi” sajtó ellen. A liga igazgatóságának 1921. február 2-i állásfoglalása szerint a „destruktív” lapok „bűneik” megtorlatlansága miatt elbízták magukat, és cikkeikkel megsértik a nemzet érdekeit. A javaslat szerint ezért külön bíróságot kell alakítani, amely megvizsgálja a lapoknak a forradalom alatti magatartását, és indokolt esetben meg is szün-

⁶¹ Új kormány, régi program. *Gondolat*, 1920. július 22.

⁶² A budapesti sajtó. *Új Nemzedék*, 1921. február 8.

⁶³ Sajtógyűlés Kaposvárott. *Nemzeti Újság*, 1920. október 13.

⁶⁴ Keresztény újságírók szervezkedése. *Nemzeti Újság*, 1920. május 29.

⁶⁵ *Új Nemzedék*, 1920. augusztus 13.

⁶¹ *Új Nemzedék*, 1920. november 18.

⁶² Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 5.

⁶³ BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társulat, Budapest, 1920. 172.

⁶⁴ Céltudatos magyar irodalmi politikát. *Nemzeti Újság*, 1920. február 3.

tetheti a keresztény Magyarországot fenyegető orgánumokat. A Liga egyben kimondta a „destruktívnak” tekintett lapok bojkottját.⁷⁰

A KSV azonnal az akció támogatására szólított fel. A *Nemzeti Újság* publicistája szerint a destruktív sajtó tovább folytatja üzelveit, és a kisgazdák és a kereszténypártiak közötti feszültségek növelésére törekszik. Az érvelés szerint a valódi sajtószabadsághoz először a sajtó bűneinek megtorlása szükséges, ezért támogatni kell a Ligát.⁷¹ Miután a Magyar Újságírók Egyesülete a kari becsületbe ütközőnek nyilvánította a Liga nyilatkozatát, a sajtóvállalat újságírói tiltakozásul lemondtak választmányi tagságukról.⁷²

A „destruktív” sajtó elleni tiltakozási hullám tetőpontjának az 1921. március 13-i népgyűlést szánták, amely a sajtószabadság eszméjének antiliberális átértelmezését szolgálta. Az esemény, amelyen elsősorban az „ébredők” törzsközsége vett részt, elnyerte ugyan Horthy Miklós demonstratív támogatását, de nagyobb közéleti hatással nem járt. A gyűlést a liberális sajtó a KSV előfizető-toborzó üzleti akciójaként mutatta be.⁷³

A megmozdulás ugyanakkor a kormány érdekeit is szolgálta. Éppen elkészült egy erősen antiliberális sajtótörvény-javaslat, amelyet most a kormány a gyűlésen megnyilvánult társadalmi igényekre hivatkozva nyújthatott be a parlamentnek. Az *Új Nemzedék* azonban még ezt a javaslatot is túl engedékenynek találta, mert nem intézkedett megfelelően a „forradalmat felidéző” sajtó felelősségre vonásáról.⁷⁴

A KSV és a többi keresztény-nemzeti orgánus együttműködése, amelyet az antiliberálisizmus mellett a piaci érdekek is motiváltak, 1921 tavaszán a „destruktív” sajtó elleni kampánnyal érte el csúcspontját. A háttérben ugyanakkor már megérlelődtek azok a – főleg politikai – változások, amelyek a vállalat irányvonala ellen hatottak a keresztény-nemzeti együttműködés mellett a felekezeti együttműködés kérdésében is.

Felekezeti és legitimizmus

A Központi Sajtóvállalat elsősorban politikai indítékkal, a „destruktív” világnézet elleni harc érdekében törekedett a felekezeti összefogásra. Ezt

jól mutatja, hogy Baltazár Dezső tiszántúli református püspök állandó támadásoknak volt kitéve liberális irányú közéleti szerepvállalása miatt, és a KSV lapjai vele szemben a református egyház Ravasz László vezette konzervatív szárnyát állították követendő példának a hazafias hívők elé. A felekezeti békéért aggódva az *Új Lap* 1921 márciusában már azt követelte: a protestánsok tiltsák meg, hogy Baltazár nyilatkozzon a nevükben.⁷⁵

A protestánsokkal való együttműködés politikailag kívánatosnak tűnt, de más összefüggésekben kedvezőtlen hatással járhatott. A közéleti összefogás eredményeként a „keresztény” politikai jelszavak mögött a katolikus érdekek háttérbe szorultak, és a katolikus elit egy része attól tartott, hogy az egyháztól elidegenedett tömegek meglegednek a politikai kereszténységgel, ám ezen túl nem vesznek részt sem a társadalmi önszerveződésben, sem a hitéletben, ami vallási közönyt eredményez.

A katolikus közélet vezetői ezért egyre gyakrabban vetették fel, hogy a felekezeti összefogást ki kell egészíteni a katolikus önszerveződés újraelélesztésével. 1920 őszén Mikes János szombathelyi megyéspüspök a *Magyar Helikon* című folyóiratban nehezményezte, hogy a forradalmak hatására a katolikus társadalmi és politikai mozgalmak különállása megszűnt, és csak az egyöntetű keresztény törekvés maradt: „A katolikus politika társadalmi katolicizmus nélkül olyan versenypálya, amire még most is törtetőtők akarnak felkapaszkodni” – írta. Ezért javasolta, hogy a felekezetek térjenek vissza a külön fejlődés útjára, „kifelé” viszont továbbra is egységesen lépjenek fel.⁷⁶

Jellemző, hogy a cikkekre Raffay Sándor evangélikus püspök válaszolt a *Nemzeti Újság*ban, és kísérletet tett a kiegyenlítésre. Raffay álláspontja a protestánsok bizalmatlanságáról árulkodik: szerinte a Mikes javasolta szétválasztás veszélyes lenne, mert félreértésekre adna okot; sok protestáns úgy érezné, hogy ezzel megszűntek kötelességei a kurzus irányt, a túlbuzgó katolikusok pedig harcot kezdeményeznének a protestánsok ellen, ami a rendszer bomlását okozná.⁷⁷

A felekezeti ellentétek valójában kezdettől fogva jelen voltak a KSV lapjaiban, még ha erősen letompított formában is. A felekezeti logika jelentősége azonban a királykérdés jelentkezése kapcsán 1920 végétől ismét megerősödött, hiszen IV. Károly támogatói között szép számmal szerepeltek a politikai katolicizmus vezető alakjai, és a hatalmi rendszer rekatolizáló tendenciái következtében a politikai konfliktusok könnyen

⁷⁰ Rendezeni kell a sajtókérdést. *Nemzeti Újság*, 1921. február 4.

⁷¹ Valódi sajtószabadságot! *Nemzeti Újság*, 1921. február 10.

⁷² Megmozdult a destruktív sajtó. *Nemzeti Újság*, 1921. február 15.

⁷³ Előfizetőket toborzó gyűlés a Vigadóban és a Petőfi téren. *Az Est*, 1921. március 15.

⁷⁴ Mikor a betű ölt. *Új Nemzedék*, 1921. június 26.

⁷⁵ *Új Lap*, 1921. március 22.

⁷⁶ Gróf MIKES János: A katolikus mozgalmak egységesítése. *Magyar Helikon*, 1920/12. 560–561.

⁷⁷ RAFFAY Sándor dr.: A keresztény kurzushoz. *Nemzeti Újság*, 1920. november 30.

felekezeti szint kaphattak.⁷⁸ Noha a két kormánypárt nem vallási alapon szerveződött, a köztük lévő különbségek a királykérdésben különösen élesen mutatkoztak meg, hiszen a legitimisták főerői a KNEP-ben, a szabad királyválasztók pedig inkább a Kiszgazdapártban tömörültek.⁷⁹

A királykérdés a KNEP belső erőviszonyait is átalakította. A konzervatív felfogású ifjabb Andrássy Gyula meg akarta szerezni a kormányhatalmat hogy előkészítse a király visszatérését, ezért első lépésben a párt konzervatív-liberális szellemű újjászervezésére törekedett.⁸⁰ 1921 elején Andrássy belépett a KNEP-be, amely elnökévé választotta. Ennek hatására a pártban a közép- és jobb szélsőségek képviselői jelentősen veszítettek befolyásukból, és a radikálisok felfogása is mérséklődött. A párt új célja az lett, hogy összefogjon a hagyományos elitcsoportokkal a kisgazda szabadkirályválasztók ellen.⁸¹

A KSV lapjai már 1921 januárjában reagáltak az erőviszonyok változására, és üdvözölték Andrássy aktív politizálását.⁸² A *Nemzeti Újság*ban Egyed István foglalta össze a legitimista elképzeléseket az államfői poszt-ról. Eszerint amint megnyugodnak a viszonyok, nemzeti királyságot kell létrehozni. Ki kell mondani, hogy a király nem foglalhat el idegen trónt a nemzet beleegyezése nélkül, az országban kell laknia, és előzetesen pontosítsák a jogköröket.⁸³

A KSV lapjai eleinte meg akarták megakadályozni, hogy a közgondolkodásban egyenlőségjel kerüljön a „katolikus” és a „királypárti”, illetve a „protestáns” és a „szabad királyválasztó” fogalmak közé. A márciusi királypuccs első napjaiban például a *Nemzeti Újság* határozottan cáfolta a *Szózat* megállapítását, miszerint a Keresztény Nemzeti Egység Pártja legitimista és kizárólagosan katolikus szerveződés lenne. Ahogyan azt – az egyébként közismerten ateista – Andrássy Gyula megállapította: sem a KNEP, sem a Kiszgazdapárt nem felekezeti alapon jött létre, ezért az ország érdekére és a nemzeti egységre hivatkozva tiltakozott „a felekezeti ellentétek szítása” ellen.⁸⁴

A királykérdés aktuálissá válása és a KSV határozott állásfoglalása a Horthyhoz közel álló Gömbös-csoportot is tevékenységre ösztönözte.

⁷⁸ ÁRPÁD VON KLIMÓ: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. R. Oldenbourg Verlag, München, 2003. (Südosteuropäische Arbeiten 117.) 215.

⁷⁹ ROMSICS IGNÁC: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 123.

⁸⁰ Uo. 116.

⁸¹ SZALAI MIKLÓS: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 171.

⁸² Taktika. *Nemzeti Újság*, 1921. január 20.

⁸³ EGYED ISTVÁN DR.: Nemzeti királyság. *Nemzeti Újság*, 1921. január 21.

⁸⁴ ANDRÁSSY GYULA GRÓF: A felekezeti béke. *Nemzeti Újság*, 1921. március 27.

Kozma Miklós, a Magyar Távirati Irodát irányító radikális jobboldali sajtóvezér úgy látta, hogy a keresztény sajtót megbénítja a testvérharc, ezért javasolta, hogy a keresztény lapokat a KSV-vel együtt rendeljék közös vezérkar alá. A közös vezetés egyrészt támogatná a vállalatot a destruktív fronttal szemben, másrészt ellensúlyozná is azt a királykérdésben elfoglalt álláspontja miatt. Kozma szerint a keresztény sajtó 80–90%-a türelmetlen legitimista, ahogyan a „zsidó sajtó” többsége is, holott a magyarság a királykérdés kikapcsolását óhajtaná. Ezért az állam biztonsága érdekében az egyensúly helyreállítását kívánta.⁸⁵ A csoport a kormányzati politikára elsősorban Eckhardt Tibor révén rendelkezett komoly befolyással, aki a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője volt.

A hatalom csúcsain azonban hamarosan Gömbös és a „szegediek” szándékaival ellentétes átrendeződés következett be. 1921 augusztusában Bethlen István titkos tárgyalásokat kezdett a legitimistákkal. A miniszterelnök és Andrássy megállapodott – nagyrészt az Egyed István által is kifejtett elvek alapján – a Habsburg-uralom távlatos helyreállításának feltételeiről, illetve a legitimisták és a kisgazda agráriusok összefogásán alapuló egységes kormánypárt létrehozásáról.⁸⁶ A megállapodás egyben a kispolgári-fajvédő irányzatok további visszaszorítását és a régi elit erősödését is jelentette.

A KSV igazgatóságában az események hatására 1921 nyarán kiújult a vita a lapok irányáról; sokan amellett voltak, hogy határozottan vállalják fel a katolicizmust. Bangha, aki addig ingadozott a két irányzat között, végül engedett a követelésnek.⁸⁷ A vállalat lapjai egyre inkább eltávolodtak az általánosságokban vett keresztény politikai felfogástól, és – noha elviekben továbbra is hangsúlyozták a felekezeti összefogás fontosságát – felvállalták a katolicizmust, a legitimizmust és a protestánsokkal való konfrontációt.

A KSV liberális katolikus irányvonala

A KSV lapjai nagy visszhangot kiváltva szakítottak addigi szövetségeikkel. 1921. szeptember 18-án az *Új Nemzedék* vezércikke bejelentette: „Az igazi keresztény kurzus megteremtése érdekében harcot fogunk indítani mindenki ellen, aki ezt a mai kurzust kereszténynek nevezi, aki a ke-

⁸⁵ MOL K-429. Kozma iratok. Adatgyűjtemény 1920–1922. A keresztény sajtó helyzete és jövője. 1921. február 16.

⁸⁶ ROMSICS IGNÁC: Bethlen István. I. m. 116.

⁸⁷ Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 5.

resztény nevet tovább is panamával s pártönzéssel akarja beszenyezni.” A lap a kurzus bajaiért elsősorban a „telhetetlen kigazda pénzéhséget” tette felelőssé. A megoldást a tisztességes emberként dicsért Bethlentől várta, aki majd hozzálát a belső tisztogatáshoz.⁸⁸

A lap ugyanebben a számában azzal vádolta meg a Gömbös-csoport-hoz kötődő *Szózat*ot, hogy nyomdászamláinak elengedéseért cserébe kieszközölte a kormánynál *Az Est* utcai árusítási tilalmának törlését. A lap azonnal tiltakozott,⁸⁹ majd miután a KSV nem cáfolta a cikket, a *Szózat* megnevezte a szerzőt, Bangha Bélát, és kilátásba helyezte, hogy bírósági eljárást indít ellene.⁹⁰

Az irányváltásnak azonban a politika mellett más okai is voltak: a válalatnak 1921 folyamán anyagi kihívásokkal kellett megküzdenie, mivel a bevételek nem fedezték a kiadásokat.⁹¹ Banghának azzal is szembe kellett néznie, hogy a KSV-lapok sok tekintetben túl közel kerültek a radikális „ébredőkhöz”, amit a közönség egy része bizalmatlanul fogadott.⁹² Úgy vélte, hogy a KSV Kádár Lehel és Lendvai intranzigens harcmódora miatt került nehéz helyzetbe, ezért mérsékletre akarta bírni őket.⁹³ A páter nagy feltűnést keltő beszédben szállt szembe azzal, hogy a kereszténységet politikai jelszóként használják fel: „Ma jobban benne vagyunk a pogányságban, mint valaha. Tömérdek ember méltatlanul használja fel a keresztény jelszavakat. Mi [...] nem fogunk meginogni sem keresztény voltunkban, sem keresztény sajtónk szeretetében, még akkor sem, ha klerikálisoknak gúnyolnak bennünket.”⁹⁴

Bangha az anyagi problémák megoldása, a lapok modernizálása és a politikai irányvonal módosítása érdekében Szabó Lászlót bízta meg az *Új Nemzedék* irányításával, aki 1921. október 1-jén vette át a lap szerkesztését. Szabó az intranzigens Banghával szemben liberális katolikusnak számított, s határozott elképzelései voltak a katolikus sajtó megújításáról. A polémiákba belefáradt közönség megnyerése érdekében toleráns hangvételt és békességet akart teremteni.⁹⁵

Mindenekelőtt eltávolította a KSV-től az új irányhoz alkalmazkodni nem akaró Kádárt és Lendvait, amit a munkafegyelem és a teljesítmény

hiányával indokolt. Szabó László korábbi munkaadójának, a legitimistákat támogató Miklós Andornak a lapja, *Az Est* is segítette az új irányt. Éppen október 1-jén robbantotta ki a zsidó mozisok lejáratajának botrányát. Az ügy lényege az volt, hogy a kurzuslapok cikkei egyrészt erkölcsileg igyekeztek ellehetetleníteni a zsidó mozitulajdonosokat, másrészt leközltek egyesületük kommunikációját, amiért az *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság* is harmincezer koronát kapott.⁹⁶ *Az Est* leleplezte a nővereiket.

Noha a KSV tervezett irányváltásának hírére az ébredők Budavári László vezetésével ötvenfős küldöttséget küldtek a páterhez, beavatkozásuk nem tudta megakadályozni a változásokat.⁹⁷ Az ébredőkkel szemben egyébként a KSV szerkesztősegei rendőri védelmet kaptak.⁹⁸

A lépés következtében számos keresztény ébredő egyesület fejezte ki bizalmatlanságát az új vezetőkkel szemben.⁹⁹ Az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) ezúttal a KSV-t helyezte bojkott alá, amíg az újra a „magyar faji felfogás” alapjára nem áll.¹⁰⁰ A radikális körökben népszerű Tormay Cécile író nő irányította Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége is elítélte a változásokat, elsősorban politikai indokokat látva mögöttük: „Ma a keresztény és liberális sajtó között nincs az a mély elhatároltság, már nem képviselnek ellentétes világnézetet, már nem tükröződik két különböző faj erkölcsi felfogása, mert ma már csak legitimista és szabadkirályválasztó sajtó van.” Az egyesület ezért bizottságot alapított a keresztény lapok elvhűségének ellenőrzésére.¹⁰¹ A protestáns sajtó a fordulat után szintén határozott támadásba kezdett, leszögezve, hogy miután Bangha szakított a keresztény irányzattal, ismét a protestánsellenesség irányítja. Az *Őrálló* publicistája szerint az új KSV egyértelműen jezsuita szellemiségű társaság, „ellenreformáció a XX. század fegyvereivel”.¹⁰²

A Miniszterelnökség Sajtóosztályára szintén érkeztek az irányváltás veszélyeit ecsetelő jelentések. A belügyminisztérium informátora például nehezményezte, hogy a *Képes Krónika* a keresztény-nemzeti eszmék terjesztése helyett a papi világuralom propagálására törekszik: „a lap működése elidegeníti az igazi keresztény eszméktől a megnyerendő töme-

⁸⁸ A „kurzus válsága”. *Új Nemzedék*, 1921. szeptember 18.

⁸⁹ ZSILINSZKY Endre: Az „Új Nemzedék” vádjai. *Szózat*, 1921. szeptember 22.

⁹⁰ A *Szózat* szerkesztősege: Válasz az „Új Nemzedéknek”. *Szózat*, 1921. szeptember 25.

⁹¹ OSZK Levelestár. Tápay-Szabó Lászlóhoz ismeretlen.

⁹² A nyomós okok. *Új Nemzedék*, 1921. október 27.

⁹³ A Magyar Írók Szövetsége a keresztény sajtóért. *Szózat*, 1921. október 13.

⁹⁴ Ünnepség a Gellért-szobornál. *Nemzeti Újság*, 1921. szeptember 27.

⁹⁵ SZABÓ László: *Szegény ember gazdag élete*. III. k. 76.

⁹⁶ Ki állott a zsidó mozisok zsoldjában? *Az Est*, 1921. október 1.

⁹⁷ Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 5.; LUKACHOVICH Lajos: Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 6.

⁹⁸ Irányváltás a Központi Sajtóvállalatnál. *Szózat*, 1921. október 4.

⁹⁹ TURI Béla: Nyilatkozat. *Nemzeti Újság*, 1921. október 9.

¹⁰⁰ *Szózat*, 1921. október 5.

¹⁰¹ Sajtógyűlés. *Magyar Asszony*, 1922. február.

¹⁰² Bangha jezsuita. *Őrálló*, 1921. október 16.

geket”, és sérti a többi felekezetet. Ezért azt ajánlotta, hogy gyakoroljanak energikus nyomást a vállalatra.¹⁰³

Mivel Szabó korábban Az *Est* munkatársa volt, amelyet a radikális sajtó a „destrukció zászlóshajójának” nyilvánított, olyan híresztelések kaptak szárnyra, hogy Bangha titokban alkut kötött Miklós Andorral, és átjatszotta neki a KSV-lapokat.¹⁰⁴ A pletykákat a jezsuita szerzetes azonnal megcáfolta, és egyértelművé tette, hogy támogatja Szabó László lépéseit.¹⁰⁵

A Központi Sajtóvállalat a kommunikációs offenzívára hasonlóan kiterjedt ellentámadással válaszolt. Egyre azt hangsúlyozta, hogy nem változtatott az irányvonalán, csak megszüntette az állandósult személyeskedést, amely hátráltatta céljainak elérésében. Az új főszerkesztő cáfolta, hogy lapja eltávolodott volna a katolikus értékektől, értelmezése szerint ő inkább visszatért a valódi katolicizmushoz.¹⁰⁶

Az új vezetőség a pénzügyi egyensúly megteremtése érdekében hozzáfogott a vállalat racionalizálásához. Azzal az indoklással, hogy a nyugat-magyarországi kérdés rendezésével elvesztette létjogosultságát, megszüntették német nyelvű lapjukat, majd a *Gondolat* címűt is. A közönség – a vállalat vezérigazgatója szerint – jól fogadta a változásokat, az olvasótábor szeptemberben jelentősen nőtt.¹⁰⁷

Az anyagi helyzet megszilárdítása érdekében Bangha Béla 1921 novemberében az Amerikai Egyesült Államokba utazott, ahol a kivándorolt magyarság körében gyűjtést indított. Ily módon is függetleníteni szeretne volna a vállalatot a „Gyulák és Tiborok kegyeitől”.¹⁰⁸ A gyűjtés szervezői jó előre – nagy valószínűséggel Szabó László kapcsolatait felhasználva – megkezdték a helyi közvélemény előkészítését. Az *Amerikai Magyar Népszava* már októberben beszámolt arról, hogy a befolyásos vezetőként számon tartott páter szembe fordult a kurzussal, és új, gyűlölködéstől mentes politikát sürget.¹⁰⁹ Amikor megérkezett, a lap kedves, megnyerő, szerény embernek ábrázolta. A gyakori gyűjtésekhez hozzászokott magyarok rokonszenvének elnyerésére Bangha hangsúlyozta,

¹⁰³ MOL K 26. 1244. cs. V. tétel. 8549. sz. 1921. október 1.

¹⁰⁴ Ezt a kérdéssel foglalkozó korábbi szakirodalom a bécsi emigráns sajtó híreire hivatkozva valószínűnek tartotta. (DERSI Tamás: *A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965.)

¹⁰⁵ BANGHA Béla: Nyilatkozat. *Nemzeti Újság*, 1921. október 25.

¹⁰⁶ Hol volt irányváltatás? *Új Nemzedék*, 1922. február 4.

¹⁰⁷ Mi van a Központi Sajtóvállalattal? Beszélgetés Baranyay Lajossal. *Kalocsai Néplap*, 1921. október 17.

¹⁰⁸ OSZK Levelestár. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak. 1922. január 6.

¹⁰⁹ KUN Andor: A megértés politikáját kezdik hirdetni a magyar pártvezérek. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. október 12.

hogy tisztán egyházi misszióval jött. Majd hozzátette, esetleg később fel lép a KSV érdekében, de nem gyűjtés formájában, hanem befektetőket szeretne keresni.¹¹⁰ Bangha 1922 januárjáig bejárta a magyar lakta településeket, s gyűjtése a saját értékelése szerint „nem egetverő, de nem is megvetendő” eredménnyel zárult.

A Szabó László vezette *Új Nemzedék* kiállt a legitimista álláspont mellett, s azzal vádolta az ellentábort, hogy burkolt republikanizmust érvényesít, ha királyt akar választani, noha van törvényes uralkodó.¹¹¹ 1921. október 22-én a miniszterelnök pécsi beszédében nyíltan a legitimizmus mellett kötelezte el magát, amit Szabó sietett üdvözölni. Az *Új Nemzedék* vezércikkében kifejtette, hogy a gyűlölködés szítása helyett a keresztény értelmiség vezető szerepének biztosítása a hatalom fő feladata. Felekezeti békét kell teremteni, lehetetlenné kell tenni a nemzet becsületéhez méltatlan zsidóüldözést. A szerző a miniszterelnököt alkalmasnak tartotta a feladatra: „Bethlent nem féltjük a keresztény jelszavaktól szinte csöpögő, de semmiféle produktív munkát eddig fel nem mutató szövetségektől, melyek mind kimerülnek cenzúrában és bojkottban, de szégyenletesen impotensek lévén minden alkotásban, csak kompromittálják a kereszténységet.”¹¹²

A Bethlen–Andrássy-egyezség végrehajtását azonban IV. Károly második visszatérési kísérlete lehetetlenné tette: a fegyveres királypuccs kudarcát követően a legitimisták nem kerülhettek hatalomra. A KSV lapjai a válsághelyzetben igyekeztek menteni a menthetőt: hangoztatták, hogy a royalisták többsége elítélte a megtevesztett uralkodó erőszakos akcióját, amely a legitimizmusnak ártott a legtöbbet, és tiltakoztak az ellen, hogy a szabad királyválasztók összemosták a királyságot a törvénytisztelő többségét és a puccsistákat.¹¹³

Miután azonban a válság lezárultával a szabad királyválasztó erők kerekedtek felül, és világossá vált, hogy az egységes kormánypárt alapját a kisgazdák fogják adni, a KSV irányvonala ismét módosult. Az *Új Nemzedék* publicistája óva intette a miniszterelnököt a kisgazdaktól, akik egyetlen társadalmi csoport érdekeit képviselik, s ez az osztálydiktatúra veszélyével jár. A KSV szakított addigi, mérsékelt kormánytámogató irányával, kinyilvánította bizalmatlanságát a miniszterelnök iránt, és egyre élesebb ellenzéki hangot ütött meg.¹¹⁴

¹¹⁰ KENDE Géza: Bangha páter megérkezett. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. november 12.

¹¹¹ TURI Béla: Apponyi intelme. *Nemzeti Újság*, 1921. október 12.

¹¹² Béke, türelem és munka. *Új Nemzedék*, 1921. október 23.

¹¹³ A királylátogatás mérlege. *Új Nemzedék*, 1921. október 29.

¹¹⁴ Bizalom nélkül. *Új Nemzedék*, 1921. november 29.

A politikai kritika sok esetben vallási érvekkel keveredve fogalmazódott meg. Haller István például a katolikus öntudatot „álruhába bújt farkasoktól” féltette, s ezeken ekkor már nemcsak a liberálisokat, hanem a turanista, antiszemita, sovinszta köröket is értette, a Gömbös-csoportra célozva.¹¹⁵ A legitimisták exponált vezetője, Mikes János püspök 1921 decemberében élesen bírálta a katolikusok békebontásáról szóló vádakat. A főpap szerint az elmúlt időszakban bebizonyosodott, hogy a felekezetközi kereszténység terméketlen; ehelyett – a sokszor idézett *getrennt marschieren, zusammen schlagen* elvének megfelelően – Hollandia példáját kell követni, ahol a felekezetek külön szervezkednek, de nem egymás ellen, hanem egymás mellett, a haza hasznára lépnek fel.¹¹⁶ Bonitz Ferenc, a *Nemzeti Újság* szerkesztője egyértelműen megfogalmazta, hogy a KSV keresztény lapjai katolikus orgánummá alakulnak át.¹¹⁷

A másik oldal természetesen ellentámadásba kezdett, azzal vádolva Andrásyt és a többi legitimista vezetőt, hogy új pártütésre készülnek, és ennek előkészítésére lapjaikban felekezeti békétlenséget szítanak.¹¹⁸

A KSV lapjai és a szabad királyválasztó orgánumok lassanként egyaránt egyenlőségjelet tettek a „katolicizmus” és a „legitimizmus” fogalma közé, amit az állam és az egyházi hierarchia is kezdett veszélyesnek tartani. Horthy a királypuccs után aggodalmát fejezte ki Csernoch Jánosnak, mert egyesek a kormány eljárásában katolikusellenes tendenciákat keresnek. A primás megnyugtatta ugyan, hogy a mértékadó katolikusok tárgyilagosan bírálják el a helyzetet, „legfeljebb egyes felelőtlen elemek szítanak ellentétet”, ezt azonban részben indokoltnak tartotta, mivel a protestánsok is szítják a felekezeti érzékenységet, és „arányszámukat messze meghaladó mértékben érvényesülnek” a közéletben.¹¹⁹ Csernoch ugyanakkor igyekezett lecsillapítani a kedélyeket, és karácsonyi nyilatkozatában kifejtette: a felekezeti béke megbontása hazaárulás lenne, az egyházat pedig semmilyen politikai irányással nem lehet azonosítani, mert nem feladata a politika irányítása.¹²⁰

A kormányhatalomra támaszkodó szabad királyválasztó kiscsapat irányvonal nem is volt érdekelt a felekezeti feszültségek fokozásában, hiszen ez mobilizáló erővel hathatott volna a legitimista szavazókra,

¹¹⁵ HALLER István: Az elmaradt katolikus nagygyűlés. *Nemzeti Újság*, 1921. november 13.

¹¹⁶ Mikes püspök a keresztény kurzusról és a katolikusok szervezkedéséről. *Nemzeti Újság*, 1921. december 28.

¹¹⁷ A Pázmány Egyesület közgyűlése. *Nemzeti Újság*, 1922. február 10.

¹¹⁸ K. G.: A magyarok lelkiismeretéhez. *Szózat*, 1922. január 13.

¹¹⁹ *Püspökkari tanácskozások*. 1921. november 16. 78.

¹²⁰ Régi és új keresztény politika. *Az Est*, 1921. december 28.

ezért képviselői helyeselték a primás állásfoglalását, elismerték a hierarchia jóakarátát, ám továbbra is támadták a KSV-lapok túlzásait. A *Szózat* a „jezsuitizmussal” szemben a protestáns egyházakra hivatkozott pozitív példaként, ahol már hozzáálltak, hogy megszüntessék a visszaéléseket, a vallás politikai célú felhasználását.¹²¹

A KSV hangvétele azonban a nemzetgyűlés feloszlásával és az új választások kiírásával egyre radikálisabbá vált. A társaság hagyományos sajtógyűlései legitimista demonstrációkká alakultak át: 1922. március 12-én például a soproni gyűlésen Bangha kijelentette, hogy „az eskü szentségét lelkiismeretesen megtartó keresztény sajtó nem alkuszik és nem dobja oda Szent István koronáját játékszerül”, majd harcot hirdetett az általa szabad kálvinistának nevezett irányzat ellen.¹²² A politikai ellentétek egyre inkább felekezeti színezetet kaptak; egy miniszteriumi jelentés szerint „a keresztény eszme a felekezeti villongásokba merült”, ami a „keresztény” lapok addigi olvasóit is elbizonytalanította.¹²³

A KSV megkísérelte kijátszani az állami sajtóellenőrzés éberségét: 1922 februárjában a miniszterelnöki sajtóosztály felfigyelt arra, hogy az *Új Nemzedék* gyakran kettős kiadásban jelenik meg, az ügyészségen pedig csak az egyik kiadást mutatták be, ezért a Miniszterelnökség nagyobb szigorra utasította a hatóságot.¹²⁴

A politikai kampányban a vezető szerepet az *Új Nemzedék* játszotta, amely a közvélemény kormányellenes érzelmeit igyekezett kihasználni. Így 1922 májusában terjedelmesen foglalkozott Eckhardt Tibor sajtófőnök nyilatkozatával, aki betiltással fenyegette meg a lapot, amely bizonyítékokra hivatkozva azt írta, hogy a kormány titokban megfigyeltette Mikes püspököt. A Gömbös-csoporthoz tartozó politikus az *Új Nemzedék*et, a lap viszont Eckhardtot vádolta a felekezeti béke megbontásával, s kölcsönösen a másikat kívánták destruktív támadóként feltüntetni. A lap – ezt az esetet is felhasználva – önmagát a kormány következetes ellenfeleként prezentálta, amely védi a kisembereket, leleplezi a panamákat, küzd a kurzus-keresztények ellen, akadályozza a liberálisok térfoglalását és hűségét a királyhoz.¹²⁵

¹²⁰ Régi és új keresztény politika. *Az Est*, 1921. december 28.

¹²¹ BERNÁT István: Keresztény egyetértés. *Szózat*, 1922. január 1.

¹²² Haller az eskü szentségéről, Bangha páter a keresztény sajtóról. *Az Est*, 1922. március 14.

¹²³ MOL K 26. 1276. cs. V. tétel. 5405. sz.

¹²⁴ MOL K 26. 1273. cs. V. tétel. 1741. sz. A miniszterelnökség sajtóosztálya a királyi ügyészségnek. 1922. február 28.

¹²⁵ Betiltással fenyegette meg az *Új Nemzedék*et a sajtófőnök. *Új Nemzedék*, 1922. május 13.; Az *Új Nemzedék* felekezeti izgatásai. *Szózat*, 1922. május 13.

A hivatalos egyházat képviselő Csernoch János, aki össze tudta egyeztetni az elvi legitimizmust a rendszer támogatásával, elutasította a legitimisták és a KSV kritikáját. 1922 márciusában kifejtette, hogy az ország irányítása igen nehéz feladat, kritizálni könnyű, pedig a kormány valójában érdemes munkát végzett, ezért nincs ok csődről beszélni. A KSV koncepciójának másik elemét, az addigi, általános keresztény irányzattal való szakítást viszont támogatásáról biztosította, kifejtve azt, hogy bár politikai téren helyes a felekezetek összefogása, kerülni kell a túlzásokat. A felekezetek támogathatják egymás igényeit egyenlőségi alapon, ha azok nem irányulnak a másik létérdekei ellen, és nem ütköznek az állam jogaihoz. A primás kiállt a katolikusok önálló szervezkedése mellett, mert az „jobbán kizárja a súrlódások veszedelmét, mint a közös szervezetek”.¹²⁶

A KSV próbálkozásai, hogy a kormánypárt ellenében befolyásolja a választásokat, kevés eredménnyel jártak: a KNEP 1922 tavaszán kisebb pártokra esett szét, amelyek a kormányzat támogatását élvező Egységes Párttal szemben esélytelenek voltak a választáson. Az új parlamentben a kormánypárt kényelmes többséget szerzett, amelyre Bethlen István stabilan támaszkodhatott konszolidációs politikájában.

Az „arany középúton”

Miközben a közvéleményt a választási csatározások foglalták le, a KSV belső erőviszonyai jelentősen átalakultak. Ez a lapokban csak 1922 nyarától vált igazán érzékelhetővé. Szabó László mint főszerkesztő jelentős sikereket ért el ugyan a lapok modernizálásában és az anyagi problémák megoldásában, de személyét állandóan támadták, s végül távoznia kellett. Egyes sajtóhírek szerint a KSV igazgatóságának befolyásos csoportja, amelynek Császár Elemér egyetemi tanár volt a vezetője, a kezdetektől fogva ellenezte Szabó törekvéseit. Mivel Bangha amerikai gyűjtése a vártnál szerényebb eredménnyel járt, pozíciója meggyengült, és Császár köre elérte a főszerkesztő leváltását.¹²⁷ 1922. február 19-én bejelentették, hogy Szabó László felhagy a lap szerkesztésével. Ő azonban a háttérben is megőrizte befolyását, s a választási kampány időszakában ő írta az *Új Nemzedék* vezércikkeit.¹²⁸

A KSV anyagi gondjainak megoldására a legitimista arisztokraták egy csoportja vállalkozott, amelyet Zichy János gróf vezetett. A részvénytársaság 1922. március 4-én rendkívüli közgyűlést tartott, amely 250 000 új részvény kibocsátásával 12 millióról 19 millió koronára emelte az alaptőkét.¹²⁹ Az új befektetők kinyilvánították, hogy a KSV-t az eredeti alapokra akarják visszavezetni,¹³⁰ valójában azonban új korszak kezdődött a lapok életében.

A KSV politikai arculatát ezután nagyrészt Zichy határozta meg. A gróf konzervatív, de a kormány iránt lojális, mérsékelt keresztény párt megalakítására készült, ezért a lapok hirdetni kezdték az „arany középútat”. Zichy olyan irányvonalat látott szükségesnek, amely nem a tömegek igényeit követi, hanem visszatér a konzervatív arisztokrácia világháború előtti, paternalista felfogásához, politikailag pedig „szigorú, de igazságos” kritikát gyakorol a kormány felett.¹³¹ Zichy szót emelt a „radikális liberális” politika ellen, fontosnak tartotta megelőzni annak a veszélyét, hogy a forradalmi irányzat kijátssza egymás ellen a keresztény felekezeteket. Másrészt viszont kiemelte, hogy a katolikusok, bár józan önmérsékletet tanúsítanak, követelik a közéletben az őket megillető szerepet, s ezt a nagyrészt protestánsokból álló kormánynak és az államfőnek is el kell fogadnia.¹³²

A KSV-lapok Zichy elveinek megfelelően továbbra is legitimista elvet vallottak, és bár elvileg az 1922 áprilisában elhunyt IV. Károly fiát, Ottót tekintették törvényes uralkodónak, tudomásul vették, hogy megkoronázását *vis maior* akadályozza,¹³³ vagyis a realitásokkal számolva az elvi legitimizmus alapjára helyezkedtek.

A lapok nem tértek vissza az általános kereszténységhez, hanem – a királykérdéssel is szoros összefüggésben – a katolikus öntudatot kívánták ápolni. A cikkírók rendszeresen megrótták azokat, akik a vallásosságot a magánéletre akarták korlátozni. Ehelyett az élet teljességére kiterjedő kereszténységet szorgalmazták, arra ösztönözték híveiket, hogy a katolikus sajtót olvassák, és tartsanak össze a társadalomban.¹³⁴

A KSV lapjai a nagy társadalmi kérdésekben a konszolidáció álláspontját követték. Bonitz Ferenc szerint a politikai katolicizmusnak nem

¹²⁹ Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. e. Társas cégjegyzék. 78. k. 364.

¹³⁰ Új igazgatóságot kapott a Központi Sajtóvállalat. *Új Lap*, 1922. március 5.

¹³¹ Az arany középút. *Új Nemzedék*, 1922. június 17.

¹³² A nagygyűlés első napja. *Nemzeti Újság*, 1922. október 10.

¹³³ Hűséggel várunk... *Nemzeti Újság*, 1922. október 1.

¹³⁴ Csongrád is hitet vallott a katolicizmus államfenntartó ereje mellett. *Új Nemzedék*, 1924. október 7.

¹²⁶ Csernoch János elnöki megnyitó beszéde a Szent István Társulat LXVII. közgyűlésén 1922. március 23. *Katolikus Szemle*, 1922/4. 193–201.

¹²⁷ Az új Központi Sajtóvállalat. *Világ*, 1922. február 19.

¹²⁸ Szabó László: *Szegény ember gazdag élete*. III. k. 160.

a „zsidóliberalizmus” a fő ellensége, ahogyan azt korábban hangoztat-ták, hanem a katolikus tömegek közönye. Ehhez önkritikusan azt is hoz-záfűzte, hogy 1919 után a katolikus újságírók elsősorban intranzigens keresztények akartak lenni, mialatt maga a katolicizmus lassan el-sik-kadt.¹³⁵ A sajtóvállalat ennek megfelelően felhagyott a liberális orgánu-mokkal közös érdekvédelmi szervezetek bojkottjával is. 1923 február-jában már egyenesen a vállalat szerkesztői szövegezték meg azt a nyilatkozatot, amelyben a Magyar Újságírók Egyesületével közösen tilta-koztak a cenzúra túlkapásai ellen.¹³⁶

Zichy és a KSV irányvonalát a fajvédő sajtó csalódással fogadta. A *Szózat* értékelése szerint Zichy a faji, politikai és társadalmi ellentétek áthida-lásával akar hatalomra kerülni, visszaállítva a gazdasági liberalizmust. A lap publicistája különösen a grófnak az antiszemitizmussal kapcsola-tos álláspontját nehezményezte: „Lapján keresztül elfogyasztani és el-közömbösíteni igyekszik azokat a katolikus erőket, melyek nélkül a faj-mentés jövő és országbiztosító harcát nem lehetne megvívni.”¹³⁷

A Központi Sajtóvállalat hivatalos önmeghatározásának fontos részé-vé vált a radikális politikai irányzatok elleni fellépés: 1922 novemberé-ben például a Miniszterelnökséget arról tájékoztatták, hogy a *Nemzeti Újság* egyik kivételes feladata a nép visszavezetése „a szélsőséges irá-nyoktól a termelőmunkához és az alkotó keresztény nemzeti szellem-hez”, ezért a lap állandó agitációt folytat a rend megeremtéséért.¹³⁸

A kormány és a kormánypárt tagjai kezdetben vegyes érzelmekkel fi-gyelték a legitimista arisztokrácia és a Központi Sajtóvállalat közéleti megnyilvánulásait, és a lojális ellenzékiesség gyakori hangoztatása sem igen nyugtatta meg őket. A választások idején felfokozott indulatok egy ideig még nem csillapultak: 1922 novemberében, Habsburg Ottó szüle-tésnapján, a Bazilikában istentiszteletet tartottak, mire Gömbös felszólalt a parlamentben a „veszélyes propaganda” ellen.¹³⁹ Az eset után a rend-őrség házkutatást tartott a KSV nyomdájában, és kihallgatta a vállalat vezérigazgatóját.¹⁴⁰

A kultuszminisztérium gyakran tiltakozott a hercegprímásnál a KSV cikkei miatt, amelyek arról szóltak, hogy az állam aránytalan mértékben

támogatja a protestánsokat, a katolikus igényeket viszont figyelmen kívül hagyja.¹⁴¹ Klebelsberg Kunó miniszter – a hatalom aktuális érdekének megfelelően – a primáshoz írott levelében a vallásos identitás politikai fel-használása ellen érvelt: „Mint katolikus ember egyenesen botorságnak tartanám, ha a [...] feudális arisztokrácia ellenzéki álláspontra csalogatná a katolicizmust, amelynek az állami mindenhatóság mai sorában inkább van szüksége az államhatalom támogatására, mint bármikor korábban”.¹⁴²

A primás maga is hasonló felfogást képviselt. Noha 1922 szeptembe-rében a KSV kérésére utasította a papságot, érje el, hogy a hívők csak a Sajtóvállalat „vallási és hazafias szempontból kifogástalan” lapjait vá-sárolják,¹⁴³ és személyesen is biztatta a katolikusokat a lapok olvasásá-ra,¹⁴⁴ a legitimista politikusok eszközöként szolgáló vállalatban mégis olyan tényezőt látott, amely zavarhatja az állam és az egyház kapcsola-tait. Ezért megkísérelte rábírn Zichy Jánost, hogy adja át a lapok irányí-tását a kormánytámogató Ernst Sándornak és Turi Bélának. Zichy azonban visszautasította a kérést, mondván, hogy az Ernst-párt fenntartás nélkül támogatja a miniszterelnököt, ő pedig nem kíván „súlyos elvi kérdésekben a kormánytól messze álló urak pénzeiből” kormány-párti lapokat fenntartani. Zichy öntudatosan hivatkozott az új tulajdo-nosok eredményeire. Míg belépésük előtt a *Nemzeti Újság* közel állt a kimúláshoz, azóta viszont nagy előrelépés történt, az előfizetők száma emelkedett, a lap tekintélye nőtt, a hirdetési bevételek gyarapodtak.¹⁴⁵

Zichy és az elvi legitimizmusához ragaszkodó arisztokraták azonban hamarosan beilleszkedtek Bethlen rendszerébe. Zichy vezetésével 1924-ben megalakult a mérsékelt politikusokat összefogó Keresztény Párt, amely kívülről támogatta a kormányt. A KSV ennek megfelelően addigi mér-sékelt ellenzékiességén is finomított, és az 1920-as évek közepétől kiúju-ló anyagi problémáit az állam nagyvonalú hitelei segítettek áthidalni.¹⁴⁶

*

Bangha Béla 1917-ben azzal a céllal alapította meg a Központi Sajtó-vállalatot, hogy az egyház érdekeit a tömegsajtó eszközeivel érvénye-sítse a háború utánra várt küzdelmekben a „destruktív” politikai erőkkal

¹³⁵ BONITZ Ferenc: A kultúrharc mumusa. *Nemzeti Újság*, 1922. május 19.

¹³⁶ Az újságírók tiltakozása a bizalmi cenzúra miatt. *Nemzeti Újság*, 1923. december 6.

¹³⁷ A látszatok embere. *Szózat*, 1923. január 11.

¹³⁸ MOL K 26. 1303. cs. V. tétel. 2394. sz. A KSV a miniszterelnöknek. 1922. november 13.

¹³⁹ *Nemzeti Újság*, 1922. november 22.

¹⁴⁰ A rendőrség tovább nyomoz az Ottó-mise miatt. *Nemzeti Újság*, 1922. november 28.

¹⁴¹ Például EPL Cat. D/c /2560-1923; EPL Cat. 63/ 2360-1923; EPL Cat. 63/3078-1923.

¹⁴² OSZK Levelestár. Klebelsberg Kunó Csernoch Jánosnak. 1923. szeptember 24.

¹⁴³ EPL Cat. 44/2850-1922. Felhívás a jó sajtó támogatására. 1922. szeptember 17.

¹⁴⁴ A XIV. Katolikus Nagygyűlés harmadik napja. *Nemzeti Újság*, 1922. október 11.

¹⁴⁵ EPL Cat. C/365-1923. Zichy János levele a primáshoz. Beérkezett 1923. február 5.

¹⁴⁶ MOL K 27. Kormányülések. 1925. július 3. 10. napirendi pont; 1925. október 23. 26. napirendi pont.

szemben. A pártfüggetlennek szánt orgánumok arra vállalkoztak volna, hogy a katolicizmus védelmére alkalmatlan Néppárt helyett képviseljék a nyilvánosság előtt a katolikusokat és a velük összefogni kész protestánsokat.

1919 őszén úgy tűnhetett, hogy az egységes keresztény párt és a felekezetközi egyetértés révén megteremtődtek a holland modell feltételei, azzal, hogy a főpapság, a politikai párt és a sajtó szorosan együttműködik, és a protestáns felekezetekkel egyeztetve jár el az egyház képviselőiben. A KSV lapjai ezért a függetlenség tervét feladva a KNEP – és az abban domináló középírátegek – érdekében léptek fel, a keresztényszocializmus népszerű jelszavait hangoztatták, és a keresztény-nemzeti ideológia jegyében igyekeztek befolyásolni a nagypolitikát. Mivel a KSV ideológiai hátterét kialakító Bangha páter szinte kizárólagosan a liberális sajtót tette felelőssé a katolikus tömegek laicizálódásáért, illetve a háborús vereségéért és a forradalmakért, a lapok legfontosabb üzenetévé a „destruktív” sajtó elleni fellépés vált.

1921-re azonban a feltételek módosultak. A katolikus elit egy része kezdettől fogva ellenezte a KSV irányvonalát, felrótta neki a hitéleti szempontok elhanyagolását, több katolicizmust és mérsékeltabb politikai felfogást tartott szükségesnek, de ezek a követelések önmagukban nem értek célra. Az irányváltáshoz a döntő lökést a politikai viszonyok megváltozása, a királykérdés kiéleződése adta meg. Miután a KNEP irányítását a középírátegek reprezentánsaitól a legitimista arisztokrácia vette át, hogy a Habsburg-ház restaurációját előkészítse, a KSV vezetőségén belül is többségbe kerültek a váltás támogatói.

A vállalat lapjai 1921 októberében Szabó László vezetésével liberális katolikus orientációra tértek át, és kiegyensúlyozottabb politikai álláspontot alakítottak ki. Miután azonban az októberi királypuccs kudarcra meggyőztette a legitimisták reményeit, a KSV az addigi kormánytámogatás helyett ellenzéki irányvonalra tért át. A királypuccsot követően, majd az 1922-es választási kampány során a politikai küzdelmekben a KSV újságírói már a felekezeti identitást kísérelték meg mozgósító erőként felhasználni, összekapcsolva a katolicizmus és kiráypártiság fogalmait, a kormányt pedig a felekezeti béke megbontásával, a protestánsok kivételezésének vádjával támadták.

1922-re bebizonyosodott, hogy Magyarországon a felekezeti érdekvédelem holland modellje nem alkalmazható. A katolicizmus és a protestantizmus között a néhány éves szünet után kiújultak a mindennapos ellenségeskedések, a korábban is frakciók laza szövetségeként működő egységes keresztény párt szétesett, a katolikus hierarchia pedig továbbra

is elsősorban az önmagát kereszténynek tartó állam vezetőivel fenntartott jó kapcsolatokról várta az egyházi érdekek biztosítását, nem pedig a nyilvánosság erejétől.

Ezeknek a tényezőknek az eredményeként a katolikus sajtó működési feltételei kezdtek hasonlónak válni a dualizmus korának viszonyaihoz. A visszarendeződést Zichy János személye is jelképezte, aki a lapokat pártpolitikai ambícióinak érdekében használta fel. A KSV orgánumai, amelyek indulásukkor még deklaráltan a teljes közvélemény megszólítására törekedtek, a húszas évek közepére egy mérsékelt népszerű közjogi programot hirdető politikai csoport szócsövévé váltak, s hasonló helyzetbe jutottak, mint egykor a '67-es elveket valló *Alkotmány*.

A KSV első éveinek következményei egyebek mellett a katolikus elit gondolkodására is hatással voltak. Míg a dualizmus korában a katolikus értelmiségiek kizárólag a liberális sajtót okolták a felekezeti öntudat hanyatlásáért, addig a húszas években újfajta sajtókritikát kezdtek megfogalmazni.

A *Szív* publicistája például felpanaszolta, hogy a kurzus a sajtó segítségével olyan közmegegyezéses valláserkölcsei világnézetet hozott létre, amely néhány, minden felekezet számára elfogadható hittételen alapul, minden mást viszont felekezetieskedésnek minősít és elítél.¹⁴⁷ A székesfehérvári papság elégedetlenségét fejezte ki a KSV szellemiségével, azt várva az egyházi sajtótól, hogy „igazi meggyőződéses katolikus szellem és nem kurzus-kereszténység, nem konjunktúrás hit legyen a főszempont; de ok nélkül ne hivalkodjék a vallással”.¹⁴⁸ Czapi Gyula, a későbbi egri érsek 1922-ben a katolikus öntudat hanyatlásáról írt, amiért az „általános kereszténységet” tartotta felelősnek. Ezért – az 1890-es évek retorikáját idézve – azt hangoztatta, hogy katolikus öntudatot kell teremteni, katolikus párt, sajtóorgánumok és társadalmi szervezetek segítségével.¹⁴⁹ A kortársak tehát már a húszas években úgy látták, hogy a KSV az általános kereszténység elveinek terjesztésével éppen szervezőinek egyik eredeti célját, a katolikus társadalmi önszerveződést nehezítette meg.

¹⁴⁷ A katolicizmus nem számít? A *Szív*, 1922/42.

¹⁴⁸ Székesfehérvári Püspöki Levéltár 7122/1898-1923. A székesfehérvári alsó kerület papsága Prohászka Ottokár püspöknek a katolikus napisajtó ügyében. 1923. szeptember 27.

¹⁴⁹ Dr. CZAPIK Gyula: Lelkipásztorokodásunk egyik bénítója. *Egyházi Lapok-Papok Közlönye*, 1922. szeptember 1.